

การแปลแต่งร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
ที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมสมัยธนบุรีจนถึงต้นรัตนโกสินทร์¹
The Translation of Chaophraya Phrakhleng (Hon)'s Raiyao Mahavessantarajataka
Relating to the Thonburi to the Early Rattanakosin Social Context

ชนิดา สี่หามาตย์²
Chanida Srihamart

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาวิธีการแปลร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมไทย ด้วยการเปรียบเทียบกับบรรณกถาเวสสันดรชาดก ผลการศึกษาพบว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้วิธีการแปลโดยขยายความ ตัดทอน และดัดแปลงเนื้อความหรือรายละเอียดบางประการ และใช้วิธีการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจ ได้แก่ การเสนอเชิงปริมาณด้วยการกล่าวซ้ำ และการอธิบายเหตุผล แสดงรายละเอียด และให้ข้อมูล เพื่อโน้มน้าวใจให้รับรู้สารเรื่องทานและปัญญาที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมของผู้รับสาร ซึ่งสอดคล้องกับบริบททางสังคมในสมัยกรุงธนบุรีจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะนโยบายด้านการศาสนาและสังคมในรัชกาลที่ 1

คำสำคัญ : 1. เจ้าพระยาพระคลัง (หน). 2. ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก, การแปล.

Abstract

The aim of this article is to study the translation techniques of Chaophraya Phrakhleng (Hon)'s Raiyao Mahavessantarajataka relating to the context of Thai Society comparison with the Atthakatha version. The study found that the poet used three translation techniques for reader persuasion namely addition (in content), ellipsis (in content and details) and the adaption of some details. He used two styles of persuasive communication, namely quantitative presentation, especially repetition, and explanation by using reason, detail and fact. His techniques and persuasion could convey two important messages, namely generosity and wisdom. These relate to the Thonburi to early Rattanakosin social contexts, especially the religious and social policies in the reign of King Rama I.

Keywords : 1. Chaophraya Phrakhleng (Hon). 2. Mahavessantarajataka, translation.

¹บทความนี้เรียบเรียงจากส่วนหนึ่งของผลการศึกษาวិทยานิพนธ์เรื่อง “ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) : การแปลเพื่อการรับรู้สาร” ซึ่งได้รับทุนอุดหนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

²อาจารย์พิเศษ ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทนำ

เวสสันดรชาดกเป็นเรื่องที่คนไทยนิยมฟังมาก เพราะเชื่อกันว่าฟังแล้วจะได้เกิดในยุคราชวงศ์อริยเมตไตรยซึ่งมนุษย์จะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่สะดวกสบาย และเป็นสังคมในอุดมคติของผู้ฟังชาวไทย จึงมีการแปลแต่งอรรถกถาเวสสันดรชาดกเป็นภาษาไทยหลายสำนวน ทั้งเป็นบทสวดที่แปลภาษาไทยเทียบกับภาษาบาลี เช่น มหาชาติคำหลวงและต่อมามีการแปลแต่งเป็นกลอนเทศน์หรือที่เรียกต่อมาภายหลังตามลักษณะคำประพันธ์ว่าร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งมีการแปลขยายความภาษาไทยมาก เพื่อให้คนฟังเข้าใจเนื้อหาสาระของเรื่องได้อย่างถ่องแท้

สมหมาย เปรมาจิตต์ (2544 : 24) กล่าวว่า การแปลแต่งร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดกแต่ละสำนวนมีความแตกต่างกันบางประการ อันเนื่องมาจากความรู้ความสามารถของกวี เนื้อเรื่องในกัณฑ์ที่กวีเลือกแปลแต่ง ช่วงเวลาที่แต่ง และบริบทที่ต่างกัน เช่น องค์ความรู้และค่านิยมในสังคมที่ผู้แต่งอาศัยอยู่ เป็นต้น

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) กวีเอกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชแปลแต่งร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดกจำนวน 3 กัณฑ์ ได้แก่ ทานกัณฑ์ กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรี ซึ่งล้วนแต่เป็นกัณฑ์ที่มีเหตุการณ์สำคัญ เนื้อเรื่องในทานกัณฑ์เป็นเหตุการณ์ตอนพระเวสสันดรพระราชทานทรัพย์เป็นจำนวนมากก่อนเสด็จไปผนวชที่เขาวงกตในป่าหิมพานต์ พร้อมทั้งพระมเหสีและพระโอรสธิดา เนื่องจากพระองค์ถูกชาวเมืองขับไล่ที่พระราชทานช้างปัจจัยนาคซึ่งเป็นช้างมงคลของเมืองแก่พราหมณ์เมืองอื่น ส่วนกัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรีมีเหตุการณ์สำคัญคือ พราหมณ์ชูชกเดินทางมาขอพระโอรสธิดาไปเป็นทาสตามความต้องการของนางอมิตตดาผู้เป็นภรรยา พระเวสสันดรบริจาคบุตรทานแก่ชูชก เมื่อพระนางมัทรีทราบข่าวพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบุตรทานก็ทรงอนุโมทนา เทวดาต่างสรรเสริญทั้งสองพระองค์ จากเนื้อเรื่องของอรรถกถาเวสสันดรชาดกทั้งสิบสามกัณฑ์ กัณฑ์กุมารเป็นเหตุการณ์ตอนที่พระเวสสันดรต้องทรงตัดพระทัยบริจาคพระโอรสธิดา จึงนับว่าเป็นกัณฑ์สำคัญ เพราะแสดงการบำเพ็ญทาน

อันยอดเยี่ยม และมีเนื้อเรื่องสะท้อนอารมณ์ทำให้คนนิยมฟังมาก นอกจากนี้คนไทยยังเชื่อว่าการฟังเทศน์มหาชาติแต่ละกัณฑ์จะได้รับอานิสงส์ต่างๆ โดยเฉพาะกัณฑ์ทศพรและกัณฑ์กุมารที่ผู้ฟังจะได้รับอานิสงส์ถึงนิพพาน (ประคอง นิมมานเหมินท์ 2526 : 2)

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นขุนนางผู้มีบทบาทสำคัญและปฏิบัติหน้าที่สนองพระราชประสงค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในสมัยกรุงธนบุรีมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสรวิชิต (หน) เมื่อครั้งเกิดจลาจลในพระนคร หลวงสรวิชิต (หน) เป็นผู้แจ้งกิจการและเชิญเสด็จนำทัพเข้ามายังพระนคร เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงปราบดาภิเษกขึ้นครองราชสมบัติพระองค์ได้มีพระราชดำริว่าหลวงสรวิชิต (หน) มีความดีความชอบหลายประการ จึงโปรดฯ ให้ตั้งเป็นพระยาพิพัฒน์โกษาเจ้ากรมพระคลังสินค้า และเลื่อนเป็นเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เสนาบดีจตุสดมภ์กรมท่าในเวลาต่อมา เจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีหน้าที่ควบคุมบังคับบัญชากิจการทางหัวเมืองชายทะเลทั้งหมด (สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ 2545 : 9-10)

นอกเหนือจากบทบาทหน้าที่ด้านการเมืองการปกครองแล้ว เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเป็นกวีเอกแห่งราชสำนักผู้มีความรู้และความสามารถทางการประพันธ์หลายชนิด ผลงานบางเรื่องแต่งขึ้นตามพระราชประสงค์ เช่น ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวงซึ่งรัชกาลที่ 1 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แต่งไว้เป็นแบบแผนของแผ่นดิน และได้รับการไว้วางพระราชหฤทัยให้เป็นผู้อำนวยการแปลเรื่องสามก๊กและราชาธิราชที่โปรดฯ ให้ราชบัณฑิตแปลเพื่อเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นบุคคลที่มีช่วงชีวิตอยู่ถึงสามราชธานีของไทย คือ อยุธยา ธนบุรี จนถึงรัตนโกสินทร์ โดยเข้ารับราชการตั้งแต่ในสมัยกรุงธนบุรี ทำให้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) สามารถนำเสนอสารในร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดกสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมในสมัยกรุงธนบุรีจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้

บริบททางสังคมสมัยกรุงธนบุรีถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์

นับตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายความพลิกผันของชีวิตซึ่งสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองคือการเลื่อนชั้นทางสังคมกับภาวะสงครามทำให้เกิดความไม่มั่นคงต่อชีวิตและทรัพย์สิน ผู้คนจึงต่างแสวงหาที่พึ่งทั้งทางกายและทางใจแต่พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นสถาบันหลักในสังคมไทยเกิดปัญหา อันเนื่องมาจากพระสงฆ์บางส่วนประพฤติตนนอกพระวินัย และความคิด ความเชื่อ การนับถือพุทธศาสนาของคนในสังคมมีการเปลี่ยนแปลงตลอดจนความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ส่งผลต่อสภาพเหตุการณ์ความไม่มั่นคงของพระพุทธศาสนาในกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย กรุงธนบุรี มาจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์

หลังจากการกอบกู้เอกราชบ้านเมืองจากการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า พระเจ้ากรุงธนบุรีพยายามฟื้นฟูพระพุทธศาสนา โดยการชำระวินัยคณะสงฆ์ รวบรวมคัมภีร์พระพุทธศาสนา แต่เนื่องจากสภาพบ้านเมืองที่มีภาวะการศึกสงครามต่อเนื่องและราษฎรเสียชีวิตจากการสูญเสียญาติมิตรและทรัพย์สิน ทำให้ยังไม่สามารถฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้มั่นคงได้เป็นผลสำเร็จ ในกรุงธนบุรีจึงยังเต็มไปด้วยค่านิยม ความเชื่อ และการนับถือเรื่องเหนือธรรมชาติและอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เช่น กรณีที่มหาดำรงอ้างตัวเป็นผู้มีบุญมีอิทธิฤทธิ์ฆ่าไม่ตายปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี และจดหมายเหตุกรุงธนบุรีกล่าวถึงเมื่อพุทธศักราช 2319 มีพระราชโองการประกาศเทพารักษ์ให้กำจัดปีศาจ (สายชล สัตยานุรักษ์ 2546 : 65)

ต่อมาจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 มีพระราชประสงค์เรื่องการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเป็นหลักควบคู่กับการสร้างบ้านเมืองใหม่ ทรงควบคุมการจัดระเบียบการปกครองฝ่ายสงฆ์และออกกฎหมายควบคุมพระสงฆ์ให้อยู่ในพระวินัย โปรดฯ ให้สังคายนาพระไตรปิฎก ออกพระราชกำหนดใหม่ รวบรวมและชำระกฎหมาย ปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน แปลและแต่งวรรณกรรม เป็นต้น

นอกเหนือจากการจัดระเบียบสถาบันสงฆ์ รัชกาลที่ 1 ยังทรงมุ่งเน้นให้บุคคลต่างๆ ในสังคมประพฤติปฏิบัติตนตามหลักการของพระพุทธศาสนา เพื่อความสงบสุขของสังคมและธำรงรักษาพระพุทธศาสนา เช่น การออกพระราชกำหนดไม่ให้พสกนิกรเชื่อถือเรื่องไสยศาสตร์มากกว่าการนับถือพระพุทธศาสนา เพื่อขจัดความเชื่อที่ทรงเห็นว่างมงาย เช่น การนับถือเทพารักษ์ และในพระราชกำหนดฉบับที่ 35 มีเนื้อความให้ราษฎรบูชาศาลเทพารักษ์ได้แต่ไม่ให้นับถือมากกว่าพระรัตนตรัย ดังความว่า

“...ทุกวันนี้สัตว์ทั้งปวงเป็นโลภี ครั้นมีทุกข์ขึ้นมาจำใจตรึงนั้นก็ผันแปรไปจากพระรัตนตะยาริคุณไปถือผีสังเทพารักษ์ต่างๆ ที่น้ำใจดีเป็นพหูสูตรนั้น ถึงจะนับถือพระภูมเจ้าที่เทพารักษะนั้นก็ถือเอาแต่โดยจิตคิดว่าเป็นมิตรสหายเป็นที่ป้องกันอันตราย มิได้คิดว่าประเสริฐกว่าพระรัตนตะยาริคุณมิได้ ... อย่างนับถือว่ายิ่งกว่าพระไตรสรณะคม ห้ามอย่าให้พลีกรรมด้วยฆ่าสัตว์ต่างๆ ... แลให้กระทำบุญให้ทานรักษาศีล การกุศลสิ่งใดๆ จงอุทิศส่วนกุศลให้แก่ภูมิอารักษ์ เทวดาทั้งปวง ให้อนุโมทนาส่วนกุศลก็ชื่นชมช่วยอภิบาลรักษา จะได้เป็นพยานบอกบุญชี้แจงแก่ท้าวจตุรโลกบาลอันที่ยวมาเอาบุญชี้แจง...”
(ราชบัณฑิตยสถาน 2550 : 749)

การที่อาณาจักรอยุธยาเน้นการนับถือพระพุทธศาสนาอย่างมงาย เช่น ความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติ บุญฤทธิ์วิทย์ยาคม เป็นต้น รวมถึงการนับถือผีสังเทพารักษ์และรูปเคารพตามความเชื่อในลัทธิอื่น ขัดกับหลักพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎกและเป็นอุปสรรคต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนา รัชกาลที่ 1 จึงทรงยึดพระไตรปิฎกเป็นหลักสำคัญในการชำระวินัย ความรู้และความเชื่อของคนในรัฐ โดยเน้นให้ยึดหลักตามพระไตรปิฎกในแง่ของการปฏิบัติ ส่วนด้านความคิดและความเชื่อนั้นทรงมุ่งเน้นให้ใช้ปัญญา

รัชกาลที่ 1 ทรงประพุดิพระองค์เป็นธรรมิก
ราชา ทำหน้าที่ดูแลพุทธจักรโดยส่วนรวมเพื่อให้
กรุงรัตนโกสินทร์เป็นศูนย์กลางของโลกพุทธศาสนาที่
ทรงไว้ซึ่งพุทธศาสนาอันบริสุทธิ์ถูกต้องเป็นแบบอย่าง
แก่นานาประเทศ (สายชล สัตยานุรักษ์ 2546 : 230) ดัง
ที่มีพระนามลงท้ายในกฎหมายตราสามดวง พระราช
บัญญัติมาตรา 1 ว่า “ผู้ทรงชำระพระปฏิบัติธรรมศาสนา
ให้พระชินอรสสารวมพระจัตุปาริสุทธิศีลสังวรวิโนย
บริสุทธิ์ผ่องใส” (ราชบัณฑิตยสถาน 2550 : 1061)
และในศุภอักษรอัครมหาเสนาบดีกรุงรัตนโกสินทร์
ที่มีไปถึงพระเจ้านันทเสนแห่งเวียงจันทน์ให้ชำระวินย
สงฆ์และราษฎรให้ถูกต้องตามพระวินยในพระไตรปิฎก
เพื่อธำรงพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ ความว่า

“...แม้จนถึงพระสงฆสมณนาประชา
ราษฎรกรุงฯ นั้นก็ดี ถ้าปรนินิบัติมิต้องโดย พระ
วินยบัญญัติประการใดนั้น ... พินิจพิจารณาสอบ
ไล่ด้วยพระไตรปิฎก ถ้าถูกต้องแล้วจงไว้ ถ้า
ปรนินิบัติผิดจะชำระว่ากล่าวให้บริสุทธิ์ ... อันหนึ่ง
ซึ่งมีสุภอักษรขึ้นมาแต่ก่อนว่า พระราชาคณะแล
พระสงฆสามเณรเมืองลาวประพุดิการทุจริตผิด
พระพุทธรูปยัดดี มิต้องด้วยกิจ พระวินย ทำ
การหยาบช้าต่างๆ ลามกในพระพุทธรศาสนา
ประการนี้เป็นข้อใหญ่ ตั้งงพระไทย จบารุงยก
พระบวรพุทธศาสนานี้ให้บริสุทธิ์...”

(สำเนาศุภอักษรเมืองเวียงจันทน์, อ้างถึงใน
สายชล สัตยานุรักษ์ 2546 : 230)

ด้านการมุ่งเน้นให้คนในรัฐใช้ปัญญาพิจารณาใน
การนับถือและปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนา
รัชกาลที่ 1 ทรงออกพระราชกำหนดฉบับที่ 36 ให้ราษฎร
ใช้สติปัญญา อยู่ในศีลในทาน โดยอ้างถึงตั้งแต่แผ่นดิน
ก่อนหน้าที่อาณาประชาราษฎร์มีชีวิตอยู่ด้วยการบาป
กลัวภัยทำสิ่งใดก็ทำโดยขาดปัญญาคือความรู้ความ
เข้าใจ พระองค์จึงโปรดให้ธรรมเป็นทาน ดังนี้

“...เพื่อจะให้จิตรนั้นเกลียดไกลบาป คุณเคย
เข้าในการกุศล จึงทรงพระอุษาหะเสือกษาเร่งรัด

บำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ เป็นประธานชักนำ
อนาประชาราษฎรทั้งปวง แล้วให้มีพระราช
กำหนดกฎหมาย เร่งให้บำเพ็ญทาน รักษาศีล
ระดับฟังพระธรรมเทศนา ให้ตั้งอยู่ในทศกุศล
กัมมบทสิบประการ แล้วจึงทรงพระกรุณาอนุ
เคราะห์เห็นว่ามีคุณเคยเข้าในการกุศล เพราะ
ว่าอนาประชาราษฎรสัตว์ครั้งนี้ มีแต่โลภะมีแต่
โมหะเป็นเค้ามูล จะกระทำกุศลสิ่งใดใดก็ปราศจาก
ปัญญา คักแต่ว่าทำไปตามปรเวณี ...ลักษณะเนื้อ
ความมองคแห่งศีลอันจะได้เข้าใจรักษาตามนั้น
ร้อยคนพันคนจะรู้สั้นน้อย ถึงที่รู้เท่าตั้งนั้นเพราะ
มีวิญญาปัญญาดีก็ดี ปัญญาได้มีมีคะญาณ ปัญญาอัน
จะตัดจิตระ อะกุศลธรรม ถือศีลเป็นอันมั่นนั้นน้อย
นัก...”

(ราชบัณฑิตยสถาน 2550 : 750)

รัชกาลที่ 1 ทรงมุ่งเน้นให้ประชาชนเห็นความ
สำคัญของการทำทาน ทรงปฏิบัติพระองค์เป็นแบบอย่าง
โดยทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมหาทานในงานฉลองวัด
พระเชตุพน ดังปรากฏในจดหมายเหตุ ความทรงจำ
กรมหลวงนรินทรเทวี ความว่า

“ณ เดือน 6 ระกา ตรีนศก ฉลองวัด
พระเชตุพน ผลทานมาก ทั้งฉลากพระราชโอรส
พระราชนัดดา นักสนมสินธพคชานาเวศ เป็น
ยอดยั้งบารเมศ จำหน่ายทาน ฉลากละ 5 ชั่ง 4
ชั่ง 3 ชั่ง ต้นกัลปพฤกษ์ 8 ต้น ทรงโปรยหน้า
พลับพลา ดอกไม้เงินทอง แต่ทรงสร้างจนฉลอง
จารึกไว้ ณ แผ่นศิลา อยู่ในพระศาสนา 500 ลัน
เสรีจ...”

(จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ
2552 : 45)

นอกจากพระราชกำหนดใหม่ซึ่งเป็นกฎหมาย
ที่บัญญัติขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกมหาราชดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว วรรณกรรม
สำคัญทั้งทางโลกและทางธรรมที่แต่งในรัชสมัยต่าง
ก็เน้นอธิบายความสำคัญของเรื่องทานและปัญญา ดังเช่น

ไตรภูมิโลกวินิจจนยกตาแสดงคุณค่าของปัญญาและศักยภาพของมนุษย์ในการพัฒนาปัญญา ว่ามนุษย์เหนือกว่าสัตว์เพราะมีปัญญา ดังความว่า “ข้อซึ่งได้นามชื่อว่ามนุษย์นั้น ด้วยอรรถว่ารู้มากกว่าสัตว์จำพวกอื่น นัยหนึ่งว่ามีความคิดและปัญญายิ่งกว่าสัตว์ทั้งหลายอื่น จึงได้นามชื่อว่ามนุษย์” (ธรรมปริชา, พระยา 2535 : 647) และยกย่องชาวชมพูทวีปว่ามีศักยภาพเหนือกว่ามนุษย์ในทวีปอื่นตรงที่มีปัญญาประการหนึ่งซึ่งไม่ปรากฏในเตมูมิถตา (สุภาพรรณ ณ บางช้าง 2535 : 81) ดังนี้ “มนุษย์ชาวชมพูทวีปนี้ทวีปเดียว... ชมชวา อุตตรกฐทวีปแลเทวดาในดาวดึงส์ได้ด้วยคุณ 3 ประการ คือมีสติมากประการ 1 คือองอาจกล้าหาญ ประการ 1 คือประพาศสนพรหมจรรย์และมรรคพรหมจรรย์ 1” ขณะที่กฎหมายตราสามดวงก็เน้นย้ำและให้ความสำคัญกับวิธีการทางปัญญา คือ เน้นให้เกิดความรู้และความเข้าใจความหมายสารธรรมที่ถูกต้องชัดเจน เช่น ในพระราชกำหนดใหม่ข้อที่ 36 ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ว่าด้วยการปฏิบัติว่า “ให้รู้เนื้อความภาษาไทยในพระบาฬีจงทุกๆ ลิกขาบท... ให้เข้าใจในภาษาไทย” (ราชบัณฑิตยสถาน 2550 : 750)

เนื่องจากความเข้าใจและการปฏิบัติที่คลาดเคลื่อนจากหลักการของพระพุทธศาสนาเป็นเหตุให้สังคมในสมัยก่อนหน้าจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์เสื่อม ราชสำนักจึงมุ่งฟื้นฟูพระพุทธศาสนาและสังคม ด้วยการเน้นเรื่องความรู้ตามคัมภีร์พระพุทธศาสนา การปฏิบัติตนอยู่ในศีล ทาน และปัญญา เพื่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาและสังคมไทยในกรุงรัตนโกสินทร์

การแปลแต่งร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกเพื่อเสนอสารที่สอดคล้องกับบริบททางสังคม

เรื่องเวสสันดรชาดกมีสาระสำคัญคือแสดงการบำเพ็ญทานบารมีอันยอดเยี่ยมของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ อีกทั้งยังแสดงคุณธรรมจริยธรรมของบุคคลต่างๆ แต่ นอกเหนือจากการแปลเพื่อนำเสนอเรื่องดังกล่าว เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังขยายความ ตัดทอน และดัดแปลงรายละเอียดบางประการจากอรรถกถาเวสสันดรชาดกเพื่อเสนอสารให้สอดคล้องกับบริบททางสังคม ได้แก่ การทำทานที่ถูกต้องตามหลักการ แสดงคุณค่า

และความสำคัญของการทำทาน การยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นให้ทาน และการมีปัญญาเป็นคุณสมบัติสำคัญ ดังต่อไปนี้

1. การทำทาน

ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีการมุ่งเน้นให้ราษฎรทำทาน ขณะเดียวกันในแง่ของการปฏิบัติก็เน้นให้ปฏิบัติถูกต้องตามหลักคัมภีร์ เช่น พระไตรปิฎก เป็นต้น แนวคิดดังกล่าวปรากฏในการแปลร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เช่นกัน

1.1 การทำทานที่ถูกต้องตามหลักการ

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ขยายความและตัดทอนรายละเอียดเพื่อแสดงการทำทานของพระเวสสันดร ให้สอดคล้องกับหลักการในพระคัมภีร์ ทั้งการบริจาค สัตตสดกมหาทานและบุตรทาน ดังนี้

ในทานกัณฑ์ ตอนพระเวสสันดรบริจาค สัตตสดกมหาทาน เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกแสดง ข้อมูลที่ไม่ขัดแย้งกับหลักการให้ทานในพระคัมภีร์ ด้วยการตัดทอนข้อความจากอรรถกถาเวสสันดรชาดก โดยไม่แสดงรายละเอียดของสัตตสดกมหาทานที่พระเวสสันดรทรงบริจาค 7 สิ่งให้ครบทั้งหมด ได้แก่ ช้าง ม้า รถ สตรี แม่โคนม ทาสชายและทาสหญิง สิ่งละเอียดรอบ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) กล่าวโดยรวมว่า พระเวสสันดร ทรงบริจาคสัตตสดกมหาทานโดยยกตัวอย่าง ช้าง ม้า ราชรถ ทาสชายและทาสหญิงเท่านั้นโดยไม่กล่าวถึงสตรีกับแม่โคนม ดังนี้

อรรถกถาเวสสันดรชาดก

พระเวสสันดรมหาสัตว์นั้นพระราชทานช้าง 700 เชือก ล้วนประดับด้วยคชาลังการ มีเครื่องรัดกลางลำตัวแล้วไปด้วยทอง คลุมด้วยเครื่องประดับทอง มีนายหัตถาจารย์สี่ประจำ ถือโอมร และขอม้า 700 ตัว สรรพไปด้วยอัศวาภรณ์เป็นชาติม้าอาชาไนยสินธพ เป็นพาหนะว่องไว มีนายอัศวาจารย์สี่ประจำ หุ้มเกราะถือธนู รถม 700 คัน อันมั่นคงมีธงปักแล้ว หุ้มหนังเสือเหลืองเสือโคร่งประดับสรรพาลังการ มีคนขับประจำถือธนูหุ้มเกราะ สตรี 700 คน คนหนึ่งๆ อยู่ในรถ สวมสร้อยทองคำประดับกายแล้วไปด้วยทองคำ มีอลังการสีเหลือง นุ่งห่มผ้าสีเหลืองประดับ

อาการนี้เหลือ มีดวงตาใหญ่ ยิ้มแย้มก่อนจึงพูด มีตะโพกงามบั้นเอวบาง โคนม 700 ตัว ล้วนแต่ง เครื่องเงินทาสี 700 คน ทาส 700 คน (พระสุตตรและอรรถกถาแปล 2530 : 639-643)

ร้ายยาวมหาเวสสันดรชาดก

ครั้นเสด็จเสวยโรงมหาราชแล้วพระผู้มีบารมีทรงบริจาคสัตตคัมภีระกาลครั้งนั้น เป็นต้นว่าข้า(ง)มหาราชรถช้าม่ามิง ทาษกรรมกร ชายหญิงสิ่งเจตร้อยๆ พระราชาให้แก่ กระยาจกทั้งหลาย

(มหาชาติกลอนเทศน์ ทานกัณฑ์, สมุดไทย)

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) อาจเห็นว่าการบริจาค สตรีและแม่โคเป็นเรื่องที่มีข้อขัดแย้งกับหลักธรรมใน พระไตรปิฎก คือพระวินัยปิฎก ปัญจกวาร กล่าวถึงการ ให้ที่ไม่จัดเป็นบุญแต่ชาวโลกสมมติว่าเป็นบุญ 5 อย่าง คือ ให้น้ำเมา ให้มหรสพ ให้สตรี ให้โคผู้ และให้รูปภาพ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย เล่ม 8 2539 : 466) และในมิลินทปัญหา กล่าว ถึงทานที่เป็นบาป 10 อย่าง ได้แก่ ให้น้ำเมา ให้หญิง เป็นภรรยาแก่ชายด้วยหมายเมถุนธรรม ให้แม่โคแก่ พ่อโค ให้รูปภาพเขียนที่งามวิจิตร ให้ศาสตราอาวุธ ให้ ยาพิษ ให้ไซ้ตรวนที่จะพึงใส่จองจำ ให้แม่ไก่แก่พ่อไก่ ให้แม่สุกรแก่พ่อสุกร และให้คะแนนเครื่องนับและ ตราขูเครื่องชั่งชั่งนานเครื่องตวงอันจะใช้โกงได้ (เฉลิม สุขเกษม 2509 : 87)

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังตัดทอนข้อความที่ กล่าวถึงเหล่าพระราชาในชมพูทวีปทราบข่าวจากเทวดา ว่าพระเวสสันดรพระราชทานนางกษัตริย์จึงพากันเสด็จ มารับเอานางกษัตริย์เหล่านั้น อาจเป็นเพราะการบริจาค นางกษัตริย์ถือเป็นการบริจาคสตรีเพื่อเป็นภรรยาแก่ ผู้ชายอันเป็นการบริจาคที่มีข้อสงสัยว่าเป็นทานที่เป็น บาป เช่นในมิลินทปัญหาที่กล่าวมาข้างต้น

นอกจากนี้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังตัดทอนข้อความที่กล่าวถึงคนในวรรณะกษัตริย์ พรหมณ์ แพศย์ ศูทร มารับพระราชทานมหาทานที่พระเวสสันดรทรง บริจาค อาจเป็นเพราะวัฒนธรรมการนับถือเรื่องวรรณะ

อย่างเป็นระบบชัดเจนเป็นเรื่องที่ผู้รับสารชาวไทยเข้าใจ ได้ยาก เจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงตัดความดังกล่าว ออก และเพื่อเน้นแสดงการบริจาคทานของพระเวสสันดร ว่าพระองค์พระราชทานสัตตคัมภีระมหาทานด้วยเจตนาที่ ดี เจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงไม่กล่าวถึงการบริจาค สิ่งที่ขัดกับหลักธรรม และเลือกกล่าวถึงผู้มารับทานนี้ ว่า “กระยาจกทั้งหลาย” คือคนขอทาน เพื่อแสดงความ มุ่งหมายในการบริจาคทานของพระเวสสันดร ว่าทรง พระราชทานสิ่งของแก่ผู้ขาดแคลน โดยไม่เห็นว่าผู้รับ นี้ผู้อยู่ในฐานะและวรรณะใด เพื่อแสดงหลักการทำทาน ของพระเวสสันดรในแง่ของการบริจาคทานที่เหมาะสม คือการให้สิ่งที่ดีและให้แก่ผู้รับที่เหมาะสมคือผู้ต้องการ ความช่วยเหลืออย่างแท้จริง

ในการบริจาคบุตรทาน อรรถกถาจริยาปิฎกใน ปริมาณที่ปีนี้แสดงหลักการว่า “การที่พระโพธิสัตว์ จะ บำเพ็ญบารมีโดยการให้บุตรหรือภรรยาจะต้องให้เขา รู้ตัวเสียก่อน และจะต้องให้บุคคลเหล่านั้นมีความโสมนัส ในการทำทานนั้น” (เทพรัตนราชสุตาช สยามบรมราช กุมารี, สมเด็จพระ 2532 : 109) เจ้าพระยาพระคลังขยาย ความเพื่อแสดงเหตุผลที่พระเวสสันดรทรงต้องการให้ ชูชกรอพระนางมัทรีกลับมาจากหาผลไม้ไม่ไปว่า พระเวสสันดรต้องการให้ชูชกรอพระนางมัทรีเพราะ พระนางผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูสองกุมารจะได้ร่วม อนุโมทนาบุตรทานของพระองค์ ความว่า “เสียแรงนาง ได้อุ้มท้องทนทเวษ ถนอมเลี้ยงบึงเกิดเกิดสองกุมาร ารอหนึ่ง นางจะได้อนุโมทนาสามีภักดีบำเพ็ญเพิ่มพระบารมี” (พระคลัง (หน), เจ้าพระยา 2515 : 319) และเปลี่ยน ความชี้แจงเหตุผลที่พระนางมัทรีจะได้ประดับตกแต่ง สองกุมาร จากอรรถกถาเวสสันดรชาดกว่า ชูชกจะได้พา สองกุมารที่พระมารดาแต่งตั้งตัวให้เดินทางไปในทางที่ เต็มไปด้วยดอกไม้ธูปเทียนพรรณ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เปลี่ยนความว่าเป็นการตกแต่งทานที่จะบริจาคให้ตั้งตาม เพื่อมอบแก่ผู้รับ ความว่า “จะได้มอบให้เป็นทานถึงมือ ทชี เราเห็นว่าจะดีสะดวงงาม” (พระคลัง (หน), เจ้า พระยา 2515 : 320) ซึ่งแสดงถึงความยินดีของพระนาง มัทรี เพื่อให้สอดคล้องกับการเพิ่มความในตอนต้นว่า เพื่อพระนางมัทรีจะได้ร่วมอนุโมทนาบุตรทาน การ ขยายความและเปลี่ยนความในตอนนี้แสดงให้เห็น

น้ำพระทัยของพระเวสสันดรที่ทรงมีเมตตาต่อพระนางมัทรีโดยต้องการให้พระนางผู้เป็นมารดาของพระกุมารทั้งสองได้ร่วมยินดีในการบริจาคบุตรทานด้วย เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แสดงหลักการการบำเพ็ญบุตรทานว่าควรได้รับการอนุโมทนาและความยินดีจากผู้เป็นเจ้าของด้วยจึงจะถูกต้องเหมาะสม

1.2 ความสำคัญและคุณค่าของการทำทาน

(1) ความสำคัญของการทำทาน

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ขยายความแสดงเหตุผลว่าการบริจาคบุตรทานเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก แต่หากบุคคลนั้นมีความมุ่งมั่นในการบริจาคบุตรทานก็ย่อมทำได้สำเร็จ และใช้วิธีเสนอเชิงปริมาณโดยการกล่าวซ้ำในเหตุการณ์ต่างๆ ในกัณฑ์กุมาร เพื่อเน้นย้ำเหตุผลให้ตระหนักทราบว่าบุตรทานเป็นสิ่งที่คนทั่วไปทำได้ยาก แต่พระเวสสันดรทรงยอมสละได้เหนือกว่าคนทั่วไปเพราะพระองค์มีความมุ่งหมายจะช่วยให้ผู้อื่นได้พ้นทุกข์ ดังนี้

ตอนที่ชูชกทูลขอพระราชทานพระชาลีกับพระกัณหาจากพระเวสสันดร เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ขยายความแสดงเหตุผลของชูชกว่า เนื่องจากพระเวสสันดรทรงมุ่งหมายพระสัพพัญญุตญาณ พระองค์จึงสามารถสละสมบัติเป็นทานได้ทุกอย่าง แม้กระทั่งปัญจมหาบริจาคอันเป็นที่คนทั่วไปสละได้ยาก คือ ทรัพย์สมบัติ อวัยวะ ชีวิต บุตรและภรรยา ชูชกจึงขอให้พระเวสสันดรพระราชทานพระโอรสธิดาแก่ตน ดังความว่า

“อันยากมาถึงแล้วไม่เลือกหน้าตามแต่จะปรารถนาทุกยวดยาน กาญจนะ อลงกต รัตถ์น อิศวสรรพสารพัดพิพิธโภโค จนกระทั่งถึงภายในปัญจมหาบริจาค อันเป็นยอดยากยิ่ง ทานไม่ทอดยอ ด้วยพระองค์หมายมั่นพระสร้อยสรพรเพชญดาญาณ ... ขอพระองค์จงทรงยกยอด ปิยบุตรทานบารมี ให้แก่ข้าพชนี้เถิด”

(พระคลัง (หน), เจ้าพระยา 2515 : 319)

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ขยายความแสดงเหตุผลที่พระเวสสันดรยกมากล่าวโน้มน้าวใจให้พระกุมารยินยอมพร้อมใจในการบำเพ็ญบุตรทานบารมีของพระองค์ว่า พระองค์มุ่งหมายพระโพธิญาณเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์จากสังสารวัฏซึ่งเป็นสิ่งที่คนธรรมดาทำได้ยาก ความว่า “เจ้าไม่รู้หรือคือพระบิดุรงค์บรรจงรักพระโพธิญาณ หวังจะยังสัตว์ให้ข้ามห้วงมหรณพภพสงสารให้ถึงฝั่งปาก เป็นเยี่ยงอย่างยอดยากที่จะข้ามได้” (พระคลัง (หน), เจ้าพระยา 2515 : 329)

เมื่อพระเวสสันดรบริจาคบุตรทานแก่ชูชก เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ขยายความแสดงเหตุผลที่เทวดาสรรเสริญบุตรทานว่า การบริจาคบุตรทานเป็นการกระทำที่ยิ่งใหญ่เพราะคนทั่วไปทำได้ยาก ผู้ที่สามารถทำสำเร็จต้องเป็นผู้มีความมุ่งมั่นสร้างสมบารมีมายาวนาน เช่น พระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ผู้มุ่งหมายสัพพัญญุตญาณ เทวดาทิ้งหลายจึงขอให้พระเวสสันดรผู้มุ่งหมายพระโพธิญาณเพื่อประโยชน์แก่มวลมนุษย์สำเร็จ สัพพัญญุตญาณตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ดังความว่า

“เทพยดานิกรนับโกฏิต่างน้อมศิโรตม์ อยู่ไสว ยอพระกรไหว้อยู่แออัด ว่าเจ้าประคุณของสัตว์ผู้ยากเอ๋ย อันทานนี้ยากที่บุคคลผู้ใดเลย จะทำได้ เว้นไว้แต่หนอพระชินสีห์อันทรงสร้างพระบารมีมามากแล้ว ขอให้พระทูลกระหม่อม แก้วจงสำเร็จแด่พระวิสุทธิสร้อยสรพรเพชญพุทธ อัครอนาวรณญาณ ในอนาคตกาลโน้นเถิด”

(พระคลัง (หน), เจ้าพระยา 2515 : 334)

นอกจากนั้นเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เปลี่ยนความแสดงเหตุผลที่พระเวสสันดรตรัสสละบิณฑกกุमार เมื่อพระชาลีกับพระกัณหาเสด็จขึ้นจากสระบัวมาหมอบกันแสงอยู่แทบพระบาท ในอรรถกถาเวสสันดรชาดกพระเวสสันดรตรัสบอกพระชาลีว่า พระองค์ปรารถนาจะบำเพ็ญทานบารมี ขอจงทำความมุ่งหมายของพระองค์ให้สำเร็จ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เปลี่ยนความเป็นพระเวสสันดรตรัสกับพระกัณหาว่า

ถ้าพระองค์มีทรัพย์สินคือเงินทองจะไม่ให้ลูกทั้งสองต้องลำบากพากไปไกล แต่ครั้งนี้พระองค์ไม่มีทรัพย์สินนอกจากบุตรทั้งสองซึ่งมีค่ามากกว่าทรัพย์สิน ดังความว่า “พระบิดานี้มีหรือหาไม่ เจ้าก็ยอมแฉ่งอยู่แก่ใจแล้วทั้งสอง มาตราว่าบิดานี้มีเงินทองเล่าเกิดรา มิให้ลูกกำพร้าต้องระเหินระหกตกไปไกล โอ้ครั้งนี้บิดานี้ยากไร้สิ้นร้ายเสียที่สุด เห็นแต่ปิยบุตรเจ้าทั้งสองยิ่งกว่าเงินแลทองได้ร้อยเท่าพันทวี” (พระคลัง (หน), เจ้าพระยา 2515 : 332) เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แสดงความสำคัญของการบำเพ็ญทานโดยการให้เหตุผลการบริจาคบุตรทานว่าเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก แต่พระเวสสันดรเป็นผู้มีความมุ่งมั่นในการบำเพ็ญทานแม้แต่ในยามไม่มีทรัพย์สินเงินทองให้บริจาค พระองค์ยังต้องสละให้พระโอรสธิดาผู้เป็นที่รักและมีค่ายิ่งกว่าทรัพย์สินใดเพื่อความสำเร็จในการบำเพ็ญทานบารมี เพื่อเป็นแบบอย่างของผู้ใฝ่ใจและเห็นความสำคัญของการทำทาน

หลักการดังกล่าวปรากฏในคัมภีร์จรียาปิฎกซึ่งแสดงพรรณนาเกี่ยวกับเรื่องการทำทานว่า ความสำคัญของการให้มิได้วัดจากราคาของ แต่จากความตั้งใจว่าจะให้ หรือการให้สิ่งที่มีในขณะนั้น (เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ 2532 : 60)

(2) คุณค่าของการทำทาน

พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) ผู้แต่งไตรภูมิโลกวิเนจยภกตตามพระราชประสงค์ในรัชกาลที่ 1 แสดงอานิสงส์ของการทำทานว่าขึ้นอยู่กับศรัทธามากกว่าจำนวนวัตถุทานเพื่อจูงใจให้คนเห็นคุณค่าของการให้ทาน ดังนี้

“แต่บรรดาทานที่ท่านผู้มีศรัทธาบำเพ็ญนั้นถึงมาตรแม้นว่าวัตถุทานนั้นจะน้อยจะเบาบางอยู่ที่ใด เมื่อมีศรัทธากล้าหาญในกาลทั้งสามคือกาลเมื่อจัดแจงจะให้ทานนั้น ... มาตรแม้นว่าไทยทานนั้นจะน้อยก็อาจให้ความสุข 3 ประการ ... สำเร็จตั้งโมรธความปรารถนา ... ด้วยอำนาจทานบารมีเป็นอุปนิสัยเหตุ นั้น มีมากกว่าจะนับจะประมาณมิได้”

(กรมศิลปากร 2535 : 759)

แนวคิดดังกล่าวปรากฏเด่นชัดในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์ทานกัณฑ์ เพราะเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตัดทอนข้อความที่แสดงรายละเอียดของสัตตสดกมหาทานที่พระเวสสันดรพระราชทาน แต่เลือกขยายความรายละเอียดของเหตุอัศจรรย์แสดงการรับรู้เมื่อพระเวสสันดรบริจาคสัตตสดกมหาทาน

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตัดทอนข้อความที่เป็นรายละเอียด ลักษณะและคุณสมบัติของสิ่งที่พระเวสสันดรพระราชทาน คือ ช้าง ม้า ราชรถ ทาสชาย และหญิง โดยกล่าวแต่เพียงว่าสิ่งละเอียดร้อยเท่านั้น แต่ไม่พรรณนารายละเอียดแสดงลักษณะและคุณสมบัติของสิ่งเหล่านั้น ได้แก่ ช้างประดับตกแต่งด้วยเครื่องประดับทองคำคือตาข่ายและเครื่องรัดกลางลำตัว มีความว่องไว หัดช้าง ถืออาวุธคือโตมรและขอม้าที่ประดับด้วยเครื่องประดับสำหรับม้า เป็นม้าจากลุ่มแม่น้ำสินธุ ฝีเท้าเร็ว มีคนฝึกหัดม้า ห่มเกราะและถือธนู ราชรถที่แข็งแรงมั่นคง ประดับด้วยธงและเครื่องปลาดคือหนังสือ มีคนขับถือธนูห่มเกราะ และทาสชาย ทาสหญิงล้วนเป็นผู้ได้รับการฝึกหัดอบรมมาดีแล้ว การตัดรายละเอียดลักษณะของมหาทานดังกล่าวซึ่งเป็นการตัดรายละเอียดของสิ่งที่พระเวสสันดรพระราชทาน เจ้าพระยาพระคลัง (หน) อาจเลือกตัดรายละเอียดที่เป็นสิ่งเร้าอื่นที่อาจทำให้ผู้รับสารสนใจรายละเอียดที่เป็นส่วนประกอบมากกว่าเหตุการณ์สำคัญคือการพระราชทานสัตตสดกมหาทานของพระเวสสันดร เพื่อเน้นแสดงการบริจาคทานอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรให้ปรากฏเด่นชัด

เมื่อพระเวสสันดรพระราชทานสัตตสดกมหาทาน เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ขยายความแสดงรายละเอียดของเหตุอัศจรรย์อย่างละเอียด ได้แก่ ฟ้ามืดมัว ฝนตก ฟ้าแลบ ฟ้าร้อง มหาสมุทรมีคลื่นซัดแรง สัตว์ต่างๆ ไม่อยู่ในอาการสงบแต่แสดงอาการยินดี คือ พญาครุฑบินเล่นลมพญานาคเลื้อยไล่กัน มังกรเล่นน้ำ เขาพระสุเมรุประหนึ่งว่าจะเอนน้อมแสดงสักการะ และเหล่าเทวดาสรรเสริญการบริจาค รายละเอียดดังกล่าวคล้ายกับรายละเอียดของเหตุอัศจรรย์เมื่อครั้งพระเวสสันดรทรงบริจาคบุตรทานในกัณฑ์กุมาร เพื่อให้รับรู้ถึงความยิ่งใหญ่และความสำคัญของการบริจาคสัตตสดกมหาทานซึ่งเป็น

การให้ทานภายนอกของพระเวสสันดรใกล้เคียงกับการบริจาคมหาทานครั้งสำคัญของพระเวสสันดรโดยเฉพาะ บุตรทาน และโน้มหน้าใจให้ผู้รับสารรับรู้และเข้าใจได้ว่าการบริจาคทานใดๆ ผู้ให้ย่อมได้รับอานิสงส์อันยิ่งใหญ่

นอกจากการขยายความเพื่อแสดงรายละเอียดของเหตุการณ์อัศจรรย์เมื่อพระเวสสันดรทรงบริจาคสัตตสดกมหาทานอย่างยิ่งใหญ่แล้ว เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังขยายความแสดงข้อมูลว่า การบริจาคสัตตสดกมหาทานของพระเวสสันดรเป็นการทำทานที่เป็นมงคลอันยอดเยี่ยม ในคำสรรเสริญการบำเพ็ญสัตตสดกมหาทานของพระเวสสันดรโพธิสัตว์จากเทวดาทั้งหลายว่า “ทางเทพยเจ้าก็ชวนกันจำนงชมบรมมิ่งโมลีธาร แห่งพระพงษ์พิชิตมารนั้น แล” (มหาชาดิกลอนเทศน์ ทานกัณฑ์, สมุดไทย)

การเลือกขยายความแสดงรายละเอียดเหตุอัศจรรย์สรรพสิ่งรับรู้และชื่นชมการบริจาคสัตตสดกมหาทาน แต่ตัดทอนรายละเอียดของสัตตสดกมหาทานดังกล่าวแสดงเจตนารมณ์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่ทำให้ผู้รับสารรับรู้ว่าการบริจาคทานเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเมื่อทำแล้วผู้ให้ทานย่อมจะได้รับผลตอบแทนที่ดีโดยไม่ได้เน้นนำเสนอว่าสิ่งที่บริจาคต้องเป็นสิ่งสูงค่าหรือจำนวนมหาศาลเท่านั้นจึงจะได้รับผลอันยิ่งใหญ่ ความยิ่งใหญ่ของการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรจึงอยู่ที่การตั้งพระทัยให้หรือการเสียสละอันยิ่งใหญ่ การแสดงรายละเอียดเหตุอัศจรรย์ในช่วงต้นนอกจากจะเป็นการเน้นย้ำความยิ่งใหญ่ของการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดรแล้ว การแสดงความยิ่งใหญ่ของการบริจาคสัตตสดกมหาทานที่เป็นการทำทานระดับบารมีซึ่งเป็นการทำความดีระดับเบื้องต้นที่คนธรรมดาสามารถทำได้ง่ายกว่าการบำเพ็ญทานอีกสองระดับที่เหนือขึ้นไป ส่งผลต่อการจูงใจให้ผู้รับสารใส่ใจในการทำทานเพราะมองเห็นทางสำเร็จง่ายกว่า สอดคล้องกับอุดมการณ์ทางศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่มุ่งเน้นให้ราษฎรทำทานตามกำลังและศรัทธา

1.3 การยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นให้ทาน

คัมภีร์พุทธศาสนาที่แต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 มีการเน้นย้ำความคิดว่าการขัดขวางการทำทานเป็นภัยร้ายแรง เพื่อให้คนสนับสนุนการทำทาน ไตรภูมิ

โลกวินิจจนยกถาแสดงโทษของภรรยาที่กล่าวคำติเตียนตัดพ้อเมื่อสามีทำทานว่าตายแล้วจะต้องเป็นเปสการเปรตคือเปรตหญิงเปลือยขาดอาหารและเครื่องนุ่งห่ม แม้ได้รับสิ่งเหล่านั้นก็จะกลายเป็นของเสียและแผ่นดินเหล็กทองแดงใหม่ (ธรรมปรีชา, พระยา 2535 : 606) และสมเด็จพระวันรัตผู้แต่งสังคีตยวงศอธิบายว่าขณะที่ผู้ทำทานหลังน้ำหากมีคนทำอันตรายแก่ทาน “บุคคลนั้นจะมีได้พบปะอาหารมาตราบัวยังอัฏภพให้เป็นไปทุกๆ ชาติทุกๆ ภพ คล้ายกะซิมพุกะแล” (กรมศิลปากร 2536 : 284)

ในรายวามหาเวสสันดรชาดก เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แสดงความรู้และความคิดที่ว่าความเป็น “พาหิรกภัยแก่โพธิญาณ” นั้นเป็นเรื่องที่นำคำหั้น พาหิระกะแปลว่า ภายนอก (พระพรหมคุณาภรณ์ 2551 : 267) พาหิรกภัยในที่นี้จึงน่าจะหมายถึง อันตรายภายนอกหรือเหตุขัดขวาง เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ขยายความแสดงเหตุผลที่พระเวสสันดรไม่ทรงทำนายความฝันซึ่งเป็นลางบอกเหตุแก่พระนางมัทรีตามจริง ว่าเป็นเพราะพระองค์ไม่ต้องการให้พระนางมัทรีเป็นอันตรายต่อการบำเพ็ญบุตรทานของพระองค์ เพราะทรงทราบดีว่าหากพระนางมัทรีทราบว่าจะมีคนมาขอพระโอรสธิดา พระนางจะต้อง “เสวยพระทุกข์เพียงพินาศ” จนไม่อาจจะละสองกุมารไปได้ หากแม้พระนางมัทรีไม่ทรงขัดขวางการบริจาค ก็อาจทำให้พระองค์ตัดพระทัยพระราชทานพระโอรสธิดาได้ยาก พระนางมัทรีจะกลายเป็นอุปสรรคต่อมหาบริจาคของพระองค์ ดังความว่า

“...สงสารด้วยนางแก้วเกศกษัตริย์มัทรี
เอ๋ย จะเสวยพระทุกข์เพียงพินาศ ด้วยสองดรุณ
ราชปิโยรสร่วมฤทัย ครั้นอาตมะจะอาลัยหลงอยู่
ด้วยความรัก ไหนจะหักเสนาหาให้เหือดหาย ด้วย
อาตมะจะมุ่งหมายพระโพธิญาณทานธูระจะ
เรศร้าง แม้นอาตมะจะทำนายทางบุญนิमित
แต่ตามจริง ไหนนางจะทอดทิ้งพระลูกเส้าด้วย
อาลัย ก็จะเป็นพาหิรกภัยแก่โพธิญาณ จำจะ
ทำนายด้วยโวหารให้เหือดหาย...”

(พระคลัง (หน), เจ้าพระยา 2515 : 308-309)

นอกจากการแสดงการตำหนิผู้ขัดขวางทานแล้ว เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังขยายความเพื่อแสดงความชื่นชมผู้ที่ร่วมอนุโมทนาทาน โดยแสดงรายละเอียดกิริยาอาการที่พระนางมัทรีชื่นชมอนุโมทนาบุตรทานด้วย พระเวสสันดร จากอรรถกถาเวสสันดรชาดกความว่า “ทรงอนุโมทนาปิยบุตรทานอันอุดมแห่งพระเวสสันดร” เพียงเท่านั้น เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ขยายความแสดงรายละเอียดแสดงกิริยานบไหว้เคารพบูชาและอาการยินดีชื่นชมโสมนัส เพื่อแสดงให้เห็นความยินดีและความศรัทธาที่พระนางมัทรีมีต่อการบำเพ็ญบุตรทานของพระเวสสันดรให้ชัดเจนขึ้น ดังนี้

อรรถกถาเวสสันดรชาดก

เทพนิกายทั้งสองคือนารทะและปัฟพตะ เหล่านี้ย่อมอนุโมทนาแก่พระเวสสันดรนั้น พระอินทร์ พระพรหม พระประชาบดี พระโสม พระยม และพระเวสวัณมหาราช ทั้งเทพเจ้า ชาวดาวดิงส์ทั้งหมดพร้อมด้วยพระอินทร์ ต่างอนุโมทนาทานของพระองค์ พระนางมัทรีราชบุตรผู้ทรงโฉม ผู้มียศ ทรงอนุโมทนาปิยบุตรทานอันอุดมแห่งพระเวสสันดร ด้วยประการฉะนี้ (พระสูตรและอรรถกถาแปล 2530 : 760)

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก

ส่วนสมเด็จพระมัทรีศรีสุนทรบรรราชธิดา มหาสมมุติวงศ์วิสุทธิสืบสันดานมา ทรงพระพักตราผิวดมผ่องเนื้อทองไม่เทียมสี มีพระเกียรติยศอันโอฬารล้ำเลิศวิไลลักษณะ ยอดกษัตริย์ อันทรงพระศรัทธาโสมนัส นบนี้ว่า ประนมหัตถ์น้อมพระเศียรเคารพทาน พระนางเธอกีชีนบานบริสุทธิ์ด้วยปิยบุตรมกุฎทาน อันพิเศษ ฝ่ายฝูงอมรเทเวศร์ทุกวิมานมาศ ก็ปราโมทย์ ต่างองค์ก็แย้มพระโอษฐ์ดับพระหัตถ์อยู่ฉาดฉาน ซ้องสาธุการสรรเสริญ เจริญทานบารมี ทั้งสมเด็จพระนรินทร์ปิ่นโกสีย์ เจ้าฟ้าสุราลัย อันเป็นใหญ่ในดาวดิงส์ สวรรค์ ก็ไปรยปรายทิพยบุปผาลาวณย์วิไลกรอง ทั้งพวงแก้วแลพวงทองก็โรยร่วงลงจากกลีบเมฆ กระทำสักการบูชา แก่สมเด็จพระนางพระยา

มัทรีเจ้า ด้วยท้าวเธอทรงกระทำอนุโมทนาทาน แห่งพระราชสมภารเพสสันดรราชฤษี ผู้เป็นพระภัสตา โดยนิยมาดั่งนี้แล.

(พระคลัง (หน), เจ้าพระยา 2515 : 380)

นอกจากนั้นจะเห็นได้ว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกรายละเอียดแสดงอาการยิ้มแย้มปรบมือ และโปรยดอกไม้ของเทวดาทั้งหลายเพื่อแสดงการชื่นชมอนุโมทนาบุตรทานของพระนางมัทรีและพระเวสสันดรให้ชัดเจนเป็นรูปธรรมขึ้น ขณะที่เลือกตัดทอนข้อความจากอรรถกถาเวสสันดรชาดกที่เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับเทวดาที่ร่วมอนุโมทนาบุตรทาน ได้แก่ พระพรหม พระประชาบดี พระโสม พระยม และพระเวสวัณมหาราช โดยกล่าวถึงเฉพาะพระอินทร์และเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดิงส์ เนื่องจากเทวดาดังกล่าวปรากฏอยู่ในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์แต่มีรายละเอียดแตกต่างกันบางประการ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) อาจเลือกตัดรายละเอียดดังกล่าวออกเพื่อขจัดความสับสนสงสัยซึ่งอาจเป็นอุปสรรคต่อความรู้และความเข้าใจของผู้อ่านผู้ฟัง

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้วิธีการแปลและวิธีการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจที่หลากหลายในการนำเสนอสารเกี่ยวกับเรื่องการทำทาน คือ การแปลโดยตัดทอนขยายความ และเปลี่ยนความ และการสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจโดยเสนอเชิงปริมาณโดยการกล่าวซ้ำ และการอธิบายโดยแสดงเหตุผล แสดงรายละเอียด และแสดงข้อมูล เพื่อเน้นย้ำให้คนตระหนักเห็นคุณค่าของการทำทานและจงใจให้ใส่ใจในการทำทาน สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่มีการเน้นย้ำในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

2.2 การมีปัญญา

หลักการพุทธศาสนาที่ได้รับการเน้นในรัชกาลที่ 1 ประการหนึ่งคือหลักพุทธธรรมที่ว่ามนุษย์มีความทุกข์ แต่ถ้ามีคุณสมบัติคือมีปัญญา ก็จะสามารถบรรลุนิพพานได้ (สายชล สัตยานุรักษ์ 2546 : 196)

ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ขยายความและเสนอเชิงปริมาณโดยการกล่าวซ้ำ เพื่อเน้นย้ำว่าพระเวสสันดรโพธิสัตว์

ผู้ช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์มีคุณสมบัติสำคัญคือ ปัญญา

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ขยายความและใช้วิธีการเสนอเชิงปริมาณโดยใช้คำว่า “ปัญญา” และ “ปรีชา” ประกอบการกระทำเมื่อพระเวสสันดรต้องคิดหรือกระทำการสำคัญในกัณฑ์กุมารหลายครั้งอย่างชัดเจน เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้ทั้งสองคำสื่อความหมายเหมือนกันคือความสามารถในการคิดหรือการหยั่งรู้ โดยแสดงข้อมูลซ้ำๆ แต่สื่อความหมายการใช้ปัญญาของพระเวสสันดรด้วยการเติมกริยาที่สอดคล้องกับการใช้ปัญญาในแต่ละเหตุการณ์ของพระเวสสันดร เช่น คำว่า “อนุমান” คือการคาดคะเนตามหลักเหตุและผลที่จะเกิดจากการทำนายความฝัน ใช้คำว่า “พระปัญญายังเกิดมี” เมื่อแสดงการระลึกได้ และใช้คำว่า “วินิจฉัย” คือ การไตร่ตรองใคร่ครวญในการระงับความโศก ทำให้เข้าใจถึงการใช้ปัญญาเป็นเครื่องมือแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมกับสถานการณ์ของพระเวสสันดร ทำให้ผู้รับสารรับรู้ความสำคัญของปัญญาบารมีและเข้าใจได้ทันทีว่าพระเวสสันดรเป็นผู้เปี่ยมด้วยพระปัญญา ทรงใช้พระปัญญาพิจารณาสิ่งที่กระทำดีแล้วและทรงใช้พระปัญญาในการแก้ไขปัญหาที่ประสบ ดังต่อไปนี้

พระเวสสันดรทรงทราบเรื่องต่างๆ ได้ด้วยพระปัญญา ปรากฏในตอนพระเวสสันดรทรงทราบความฝันของพระนางมัทรี เมื่อพระนางมัทรีเล่าความฝันแก่พระเวสสันดร พระเวสสันดรทรงทราบด้วยญาณว่าวันรุ่งขึ้นจะมีพราหมณ์มาขอพระโอรสและพระธิดา เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แสดงข้อมูลอย่างชัดเจนว่าพระเวสสันดรทรงทราบด้วยพระปัญญาบารมี โดยทรงคาดคะเนตามเหตุและผลว่า “ทรงทราบด้วยพระอนุমানปัญญาบารเมศ” (พระคลัง (หน), เจ้าพระยา 2515 : 308) และตอนพระเวสสันดรทราบว่าพระกัณหาซ่อนพระองค์ในสระบัว พระเวสสันดรถามพระชาลีถึงพระกัณหา พระชาลีกราบทูลโดยนัยว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมรักษาตัวรอด พระเวสสันดรก็ทรงทราบได้ว่าพระโอรสและพระธิดาคงได้ตกลงกันไว้ว่าจะไม่บอกที่ซ่อนแก่พระองค์ และทรงทราบว่าพระกัณหาที่ซ่อนพระองค์อยู่ในสระบัว เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ขยายความว่าพระเวสสันดรทรงทราบด้วยพระปัญญาสามารถว่า “ทำ

เขาก็ทราบคดีด้วยปรีชา” (พระคลัง (หน), เจ้าพระยา 2515 : 332) และตอนที่พระเวสสันดรระงับโทสะจากการทอดพระเนตรเห็นชุกทำร้ายพระโอรสธิดาต่อหน้าพระพักตร์ก็เกิดโทสะโมหะ แต่ด้วยพระปัญญาจึงทรงระลึกได้ว่าพระองค์ได้บริจาคบุตรทานอันเป็นทานหนึ่งในปัญจมหาบริจาคที่พระโพธิสัตว์ผู้มุ่งหวังจะสำเร็จพระโพธิญาณตามพุทธประเพณีต้องบริจาค ดังความว่า “พระปัญญานั้นกลัดกลุ้มไปด้วยโมโหให้ลุ่มหลง โทโสเข้าซ้ำสั่งให้บังเกิดวิหิงสาขึ้นทันที ... เมื่อพระปัญญายังเกิดมีจึงตรัสสอนพระองค์เอง” (พระคลัง (หน), เจ้าพระยา 2515 : 342) จะเห็นได้ว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เน้นเรื่องความสำคัญของการมีปัญญา โดยการแสดงข้อมูลว่า “พระปัญญานั้นกลัดกลุ้ม” เพื่อให้รับรู้ว่าพระเวสสันดรทรงมีพระปัญญาอยู่แล้วเพียงแต่เมื่อเห็นชุกทำร้ายพระโอรสธิดาต่อหน้าพระพักตร์โดยปราศจากความยำเกรง พระปัญญาจึงถูกบดบังด้วยอวิชชา แต่เมื่อทรงหวนคิดได้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงขยายความแสดงข้อมูลด้วยคำว่า “พระปัญญายังเกิดมี”

พระเวสสันดรทรงกระทำการต่างๆ โดยใช้พระปัญญาประกอบ ปรากฏในตอนพระเวสสันดรปลอมโยนให้พระนางมัทรีคลายกังวลจากพระสุบินร้าย พระเวสสันดรทราบว่าหากทำนายตามจริงว่าจะมีพราหมณ์มาขอพระโอรสและพระธิดาในวันรุ่งขึ้น พระนางมัทรีคงไม่อาจจะทิ้งสองกุมารไปได้ เพื่อให้การบำเพ็ญบุตรทานของพระองค์สำเร็จด้วยดีจำเป็นต้องไม่ให้พระนางมัทรีทรงทราบและเป็นกังวล พระองค์จึงอธิบายสาเหตุที่ทำให้พระนางมัทรีฝันร้ายเพื่อปลอมโยนให้พระนางคลายความกังวล เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ขยายความเพื่อให้ข้อมูลว่าพระเวสสันดรทรงเลือกอธิบายด้วยพระปัญญา ดังความว่า “จึงมีสุนทรานิบายด้วย พระปัญญา” (พระคลัง (หน), เจ้าพระยา 2515 : 309) ตอนพระเวสสันดรระงับความโศกเมื่อพระกัณหากล่าวทูลลาและตัดพ้อ พระเวสสันดรมีพระทัยเศร้าโศกมาก แต่ทรงใช้พระปัญญาพิจารณาได้ว่าความโศกเศร้าเสียใจนี้เกิดเพราะความเสนาหา เจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงขยายความแสดงข้อมูลว่าพระเวสสันดรทรงใช้อุเบกขาคือการวางเฉยต่ออารมณ์ความรู้สึกเพื่อระงับความโศก ดังความว่า “จึงเอาพระปัญญาวินิจฉัย

เข้ามาชมโตก” (พระคลัง (หน), เจ้าพระยา 2515 : 348)

การเน้นย้ำเรื่องปัญหาโดยวิธีการแสดงรายละเอียดอย่างชัดเจนและการแสดงข้อมูลซ้ำๆ เพื่อการเสนอเชิงปริมาณนี้ทำให้เกิดการรับรู้ได้ง่ายและรวดเร็วและเข้าใจปัจจัยในการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดรมากขึ้น ก่อให้เกิดความศรัทธาต่อการใช้ปัญหาเป็นเครื่องมือช่วยให้บรรลุเป้าหมายคือการบำเพ็ญทานบารมีเพื่อเป็นหนทางไปสู่การบรรลุพระโพธิญาณของพระเวสสันดร

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ไม่เพียงเน้นย้ำการแสดงพระปัญญาของพระเวสสันดรเท่านั้น แต่ยังขยายความให้เห็นว่าปัญหาคือคุณสมบัติสำคัญของพระชาติอีกด้วย ดังความว่า “พระชาติพึงรับสั่งแล้วทูลฉลองด้วยพระปัญญา” (พระคลัง (หน), เจ้าพระยา 2515 : 318) และ “พระชาติผู้ปรีชาที่ทรงนั่งไว้แต่ในพระทัย” (พระคลัง (หน), เจ้าพระยา 2515 : 319)

การที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งเป็นขุนนางคนสำคัญของราชสำนักให้ความสำคัญกับการมีปัญญาและได้นำมาเน้นในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ทำให้เห็นแนวทางที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ทางสังคมในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่มีการเน้นสื่อความสำคัญของการใช้ปัญญาในการดำเนินชีวิต นอกจากการถ่ายทอดและเน้นย้ำแก่นในรัฐผ่านวรรณกรรม เช่น ไตรภูมิโลกวิจิตรจินดกถา และพระราชกำหนดต่างๆ แล้ว ในแง่ของการปฏิบัติชนชั้นนาก็เห็นความสำคัญของการใช้ปัญญาเป็นเครื่องมือแสวงหาความรู้และปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล และขุนนางชั้นสูงนิยมวิธีการพิสูจน์สอบถามความรู้ทางพระพุทธศาสนาจากพระสงฆ์ และเจ้าพระยาพระคลังก็เคยสอบถามพระเทพโมลีเกี่ยวกับปฏิจางสมุปบาทธรรมและพระโพธิปักขิยธรรม 37 ประการซึ่งเป็นธรรมที่ช่วยให้บรรลุพระโพธิญาณโดยตรง (สายชล สัตยานุรักษ์ 2546 : 118)

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นกวีและข้าราชการบริหารคนสำคัญในราชสำนักย่อมตระหนักถึงพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่ทรงต้องการให้ราษฎรเห็นความสำคัญของการมีปัญญา เจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงเน้นนำเสนอการมีพระปัญญาของพระเวสสันดรโพธิสัตว์อย่างเด่นชัดและนำเสนอให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงใช้พระปัญญาประกอบการกระทำสำคัญอยู่เสมอ เพื่อก่อให้เกิดความศรัทธาเชื่อถือต่อพระเวสสันดรโพธิสัตว์ และขณะเดียวกันก็เป็นการจูงใจโดยมีพระเวสสันดรโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างของผู้มีปัญญาให้ผู้รับสารนำไปปฏิบัติตาม

นอกจากการนำเสนอสารเรื่องการทำทานและการมีปัญญาที่สอดคล้องกับบริบทคือความคิด ความเชื่อ และความรู้ที่มีการเน้นย้ำในช่วงเวลาดังกล่าวแล้ว เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังตัดทอนเรื่องที่ขัดกับค่านิยมในช่วงเวลานั้นด้วย ได้แก่ การตัดทอนรายละเอียดที่กล่าวถึงเกี่ยวกับพราหมณ์ ข้อความแสดงคุณสมบัติของพราหมณ์ในอรรถกถาเวสสันดรชาดกที่ไม่ปรากฏในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีดังต่อไปนี้

ในทานกัณฑ์ ตอนพระนางมุสตีตรัสกับพระเวสสันดรว่าพระองค์ไม่มีความผิด พระนางจึงกล่าวว่า ชาวสี่พีขบไล่พระเวสสันดรผู้ไม่มีความผิด เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ตัดรายละเอียดเกี่ยวกับคุณสมบัติของพระเวสสันดรจากอรรถกถาเวสสันดรชาดก คือ ผู้รู้ไตรเพท³ ผู้มีเกียรติมียศ ผู้เลี้ยงดูมารดาบิดา ผู้ประพฤติด่อมตนต่อผู้ใหญ่ และผู้เกื้อกูลต่อบุคคลต่างๆ (พระสูตรและอรรถกถาแปล 2530 : 632) แต่เน้นเรื่องการทำทานเพียงอย่างเดียว การตัดรายละเอียดคุณสมบัติอื่นๆ เช่น ความรู้ไตรเพทซึ่งเป็นความรู้ในศาสนาพราหมณ์ และคุณสมบัติตามสถานะและบทบาทในสังคม เช่น เป็นบุตรผู้เลี้ยงดูบิดามารดา หรือการเป็นกษัตริย์ผู้มีเกียรติยศ โดยกล่าวถึงการทำทานอย่างเดียวเพื่อ

³ ไตรเพท คือ พระเวท 3 อย่าง ซึ่งเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดของศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ 1. ฤคเวท 2. ยजुรเวท 3. สามเวท ต่อมาเพิ่ม 4. อถรรพเวท (พระพรหมคุณาภรณ์ 2551 : 119)

เน้นแสดงคุณสมบัติอันดีเลิศควรแก่การชื่นชมของพระเวสสันดรในเรื่องการทำทานและให้ความสำคัญมากกว่าคุณสมบัติอื่น

ในกัณฑ์กุมาร ตอนพระเวสสันดรตรัสทักทายชูชก ว่า “เราเพิ่งเห็นพราหมณ์ผู้มีเพศอันประเสริฐ” (พระสูตรและอรรถกถาแปล 2530 : 713) และตอนพระกัณหาว่าชูชกโหดร้ายผิดวิสัยพราหมณ์ กวีตัดรายละเอียดว่า “ธรรมดาว่าพราหมณ์ทั้งหลายย่อมเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม แต่ตาพราหมณ์นี้หาเป็นดั่งนั้นไม่” (พระสูตรและอรรถกถาแปล 2530 : 734) และในกัณฑ์มัทรี ตอนพระนางมัทรีตรัสว่า “ชรอยว่าหม่อมฉันได้บริภษาสมณพราหมณ์ผู้มีพรหมจรรย์เป็นที่ไปเบื้องหน้า ผู้มีศีล ผู้พหูสูต ... ผู้สมบูรณ์ด้วยวัตรปฏิบัติ อาจารย์ ... ในโลกไวกะมังวันนี้จึงไม่พบลูก” (พระสูตรและอรรถกถาแปล 2530 : 751)

นอกจากเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะตัดทอนรายละเอียดบางอย่างเกี่ยวกับพราหมณ์ที่ขัดกับค่านิยมร่วมสมัยโดยการละเว้นไม่กล่าวถึงคุณสมบัติของพราหมณ์ ได้แก่ ผู้มีศีล ผู้พหูสูต ผู้มีเพศอันประเสริฐ และผู้ประกอบด้วยธรรมในข้างต้นแล้ว เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังไม่กล่าวถึงวัตรปฏิบัติของพระเวสสันดรในฐานะนักบวชตามลัทธิโยคี คือ การบูชาเพลิง เป็นต้น รวมถึงการเปลี่ยนความเพื่อแสดงความหมายต่างจากเดิมตอนพระชาติตรัสถึงชูชกพราหมณ์ว่าเป็นนักบวชนอกลัทธิ ดังความว่า “...พราหมณ์ผู้นี้เป็นดาบสพาเหียร...” (พระคลัง (หน), เจ้าพระยา 2515 : 318)

การไม่กล่าวถึงเนื้อหาและรายละเอียดเกี่ยวกับพราหมณ์ดังกล่าวสอดคล้องกับพระราชนิยมในรัชกาลที่ 1 ที่โปรดให้ประชาชนนับถือพุทธศาสนาเป็นหลักและลดความเชื่อถือในลัทธิพราหมณ์ ดังที่ทรงออกพระราชกำหนดฉบับที่ 35 ห้ามราษฎรเคารพนับถือศิวลึงค์ ว่า

“... ห้ามอย่าให้มีเพศบุรุษลึงอันลามก อั้งประมงคลไ่วในสารเทพารักษะเป็นอันขาดทีเดียว แลให้ผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการกำนันพันนายบ้าน ไปเกบเอามาเผาไฟเสียจงสิ้น อย่าให้มีอยู่ณะโรงสารบ้านเมืองนิคมเขตประเทศใดๆ ... โทษถึงสิ้นชีวิต ...”

(ราชบัณฑิตยสถาน 2550 : 747)

สรุป

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้วิธีแปลโดยการขยายความ ตัดทอน และตัดแปลงรายละเอียดเพื่อเสนอสารให้สอดคล้องกับบริบททางสังคม คือ การเน้นความสำคัญของการทำทานและการมีปัญญาซึ่งสอดคล้องกับอุดมการณ์ของสังคม ได้แก่ การทำทานที่ถูกต้องตามหลักการ การแสดงคุณค่าและความสำคัญของการทำทาน และการอนุโมทนาทาน ซึ่งนอกจากจะทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจเรื่องเวสสันดรชาดกได้โดยสะดวกและชัดเจนขึ้น ยังแสดงให้เห็นถึงเจตนาการเลือกถ่ายทอดเนื้อหาและรายละเอียดบางประการ และแสดงความรู้ความเชื่อของกวีที่สอดคล้องกับบริบททางสังคม นอกจากนั้นยังมีการตัดความที่อาจก่อให้เกิดความสงสัยเพราะขัดแย้งกับคัมภีร์ศาสนาและค่านิยมเพื่อให้ผู้รับสารรับรู้เรื่องราวได้โดยสะดวกไม่ติดขัด รวมถึงการใช้วิธีการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจเพื่อจูงใจให้เกิดการรับรู้และจดจำ แสดงถึงบทบาทหน้าที่ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่เป็นทั้งกวีเอกแห่งราชสำนัก อีกทั้งยังเป็นชนชั้นนำข้าราชการผู้ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ การแปลและสารที่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดกสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมและพระราโชบายของพระมหากษัตริย์จึงสะท้อนให้เห็นบทบาทของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้งในฐานะกวีและขุนนางในราชสำนักที่ต้องปฏิบัติหน้าที่สนองพระราชประสงค์เพื่อให้เกิดความผาสุกของสังคมและความมั่นคงของรัฐตามหลักการพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2536). **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 3**. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2552). **พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ตั้งแต่จ.ศ. 1129 ถึง 1182 เป็นเวลา 53 ปี**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.
- เฉลิม สุขเกษม. (2509). **สารานุกรมมหาเวสสันดรชาดก**. พระนครฯ: แพร์พิทยา.
- เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. (2532). **ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท**. กรุงเทพฯ: มหาเถรสมาคม.
- ธรรมปรีชา (แก้ว), พระยา. (2535). **ไตรภูมิโลกวิหิจนยกถา**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2526). **มหาชาติลานนา: การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. (2515). **วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง(หน)**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา.
- _____. (ม.ป.ป.) "มหาชาติกลอนเทศน์ กัณฑ์ทานกัณฑ์." หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย-บาลี. เส้นขาว. เลขที่ 150 ม 20.
- พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 8**. (2539). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3**. (2530). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2550). **กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน : จัดพิมพ์ตามต้นฉบับหลวง เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร และ วีรวัลย์ งามสันติกุล. (2549). **พระพุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์กับสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สมมตอมรพันธ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2545). **ตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สมหมาย เปรมจิตต์. (2544). **มหาเวสสันดรชาดก: วิเคราะห์ทางสังคมและวัฒนธรรม**. เชียงใหม่: มีงเมือง.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2546). **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุภาพรณ ฦ บางช้าง. (2535). **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรวรรณ ปิลันธน์โอวาท. (2552). **การสื่อสารเพื่อการโหม่หัวใจ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.